

«ЯКУБИНСЬКА НАУКОВА СЕСІЯ» – 2015

24 квітня 2015 р. на соціологічному факультеті Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за підтримки Соціологічної асоціації України відбулась XII Міжнародна науково-практична конференція «Якубинська наукова сесія».

Робота конференції розпочалась з пленарного засідання, на якому виступили: академік Національної академії наук України, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Президент Соціологічної асоціації України *В. Бакіров*, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ *І. Руценко*, кандидат соціологічних наук, заввідділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», голова правління ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» *О. Балакірева*, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка *С. Шудло*.

Свою доповідь «*Соціальний портрет українського студентства: результати міжнародного дослідницького проекту «Євростудент»*» В. Бакіров розпочав з історії розвитку соціології в Харківському університеті, згадавши про дослідження студентської молоді, які були здійснені ще у 1900 р. та 1922–1923 рр., а також про численні емпіричні дослідження з різних проблем життєдіяльності студентської молоді, проведені соціологами університету протягом 1960–2014 рр. Основна увага доповідача була зосереджена на результатах опитування українських студентів, здійсненого у 2014 р. за проектом «Євростудент», до реалізації якого Україна долучилась лише у 2012 р. Дане дослідження проводилося Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна спільно з Соціологічною асоціацією України. Аналізуючи його результати, В. Бакіров зазначив, що середній вік студентів, опитаних в Україні, є найнижчим, порівняно з іншими країнами – учасницями проекту, та становить 20 років (у Фінляндії, Швеції та Норвегії – 28 років, в Угорщині та Чехії – 25 років). Значна частина українських студентів має проблеми зі здоров'ям (понад 25%), що, за їхнім визнанням, становить перешкоди на шляху до отримання освіти. До ВНЗ більшість українських респондентів вступає одразу після школи, з них лише незначна частка робить перерву між школою та ВНЗ у 24 місяці або більше (серед опитаних студентів у Швеції, Фінляндії та Норвегії таких понад 40%). Частка студентів, які працюють під час навчання, в Україні є однією з найнижчих (25%) (в Ірландії – 85%, Нідерландах – 75%, Росії – 29%, Вірменії – 18%). Серед українських студентів найбільша частка тих, хто проживає у гуртожитку (43%), 44% – з батьками (у Вірменії, Італії, Грузії, на Мальті з батьками мешкають близько 70–80% студентів; самостійно – близько 36% студентів у Фінляндії, 28% – у Данії, 34% – у Швеції; значною у цих країнах є також частка студентів, які мешкають з партнером чи дитиною). Українські студенти відрізняються від європейських браком досвіду міжнародної мобільності з метою навчання: лише 1% з опитаних зазначили, що мають такий досвід (в інших країнах – від 2% до 21%). Студенти, опитані в Україні, дають доволі високі оцінки всім складовим навчально-виховного процесу, частка тих, хто задоволений якістю навчального процесу, є однією з найвищих серед усіх країн – учасниць проекту.

Професор І. Руценко у доповіді «*Трансформація соціально-політичних уявлень жителів Донбасу в 2014–2015 рр.*» проаналізував розвиток колективної свідомості на Сході України у зв'язку з перебігом російсько-української «гібридної війни». Він припустив, що Донбас є штучною регіональною конструкцією, яка відповідала політиці комуністичної влади в Україні. Внутрішня неоднорідність Донецької та Луганської областей повною мірою проявилась у феномені «двох Донбасів», який став реальністю після року воєнних дій. За-

знала руйнації міфологізована свідомість, яка створювалася ідеологами радянської доби, олігархічно-кримінального періоду нашої історії та агентами «російського світу». Зокрема, як свідчать дані масового опитування, проведеного на підконтрольних Україні частинах східних областей на початку 2015 р. за ініціативи Української миротворчої школи (N=1200), на звільнених територіях відбувається оздоровлення масової свідомості, домінують проукраїнські тенденції, відновлюється почуття громадянськості (84% опитаних відчувають себе громадянами України «повністю» або «значною мірою»). Немає принципової різниці у настроях етнічних українців і етнічних росіян. Лідером довіри є волонтерський рух; доволі високий індекс довіри (на рівні довіри до Церкви) мають Збройні сили України. На окупованій території має місце феномен «луганського синдрому» (термін, запропонований професором І. Кононовим), ширяться настрої утриманства, синдром соціального божевілля та аномії (настрої весни 2014 р.) трансформуються у соціальну апатію та готовність прийняти будь-яку владу, що гарантує мир, роботу, пенсії.

У своїй доповіді «*Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб*» О. Балакірева представила результати всеукраїнського дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», здійсненого в січні 2015 р. Розпочинаючи свій виступ, доповідачка наголосила на тому, що не варто ставитися до проблеми ВПО як до тимчасової, оскільки, як свідчать результати дослідження, 30,3% опитаних не планують повертатися на своє постійне місце проживання, а 52,8% планують повернутися туди лише за умов звільнення територій. Надаючи соціальні характеристики переміщених осіб, О. Балакірева підкреслила, що більшість з них перебуває у шлюбі; третина має 1 дитину, 16% – двох дітей, 2% – 3-х та більше дітей; 2/3 мають освіту вищу за середню; 40% виїхали всією родиною; у 60% рівень доходу на 1 члена родини є нижчим, ніж прожитковий мінімум (основне джерело доходу: 40% – зарплата та самозайнятість; 30% – пенсії; 10% – адресна допомога держави; 5% – накопичення; 15% – різні види допомоги). Щодо працевлаштування ВПО, то, як зазначила О. Балакірева, серед них працюють лише 31,1%, ще 34% активно шукають роботу. Причому серед працевлаштованих 47% має менш престижну і нижчеоплачувану роботу, ніж вони мали на місці постійного проживання. Ті, хто не працює, найчастіше зазначають такі причини, як: відсутність відповідної роботи (52,9%), очікування відповіді на попередні запити (13%), зайнятість у домогосподарстві та перебування на пенсії (21%); 46,6% ВПО, шукаючи роботу, не звертались до центрів зайнятості.

Для вирішення проблем ВПО у сфері працевлаштування О. Балакірева запропонувала ряд заходів, спрямованих на забезпечення роботою та перенавчання ВПО, реалізація яких потребує у тому числі визначення рівня культурного, зокрема освітнього, та соціального капіталу ВПО з метою більш ефективного залучення їхнього потенціалу в інтересах громад тимчасового перебування та організації системи взаємодопомоги.

Глибоким теоретичним аналізом та концептуальним осмисленням трансформацій у сфері вищої освіти характеризувалася доповідь С. Щудло. У виступі на тему: «*Реформи вищої освіти: Quo Vadis?*» науковець зосередила увагу на освітніх змінах, які відбулись у період після Майдану, обґрунтовуючи вплив подій зими 2013–2014 рр. на кардинальні перетворення у вітчизняній освітній системі. Доповідачка наголосила, що прийняття Закону України «Про вищу освіту» мало подвійне значення. З одного боку, цей документ став важливим політичним кроком, що нормативно визначив і закріпив цивілізаційний вибір держави, довів політичну зрілість влади та її готовність до реформ, з іншого – став першою і найбільш відчутною для суспільства реформою після Майдану, початком глибинних змін у сфері освіти. Особливу увагу С. Щудло зосередила на аналізі бар'єрів реалізації очікуваних суспільством освітніх реформ, які насамперед зумовлені негативними соціальними наслідками військового конфлікту

на Сході України. З огляду на ситуацію, що склалася, науковець зупинилася на аналізі нового для українського суспільства феномену – університетів в екзилі.

На другому пленарному засіданні «Якубінської наукової сесії» увагу було сконцентровано на трьох доповідях: студента 5-го курсу соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна *Д. Бойка*, кандидата соціологічних наук, доцента кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова *О. Князєвої*, кандидата соціологічних наук, доцента, начальника науково-дослідної лабораторії Харківського національного університету внутрішніх справ *О. Сердюка*.

Модератор засідання, доктор соціологічних наук, професор кафедри політичної соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна *О. Даниленко*, представляючи доповідь *Д. Бойка* «*Демонстративне споживання в полі підлітковості: зв'язок позиції та диспозиції*», підкреслила, що його виступ є продовженням традиції, яка була започаткована *Оленою Олександрівною Якубою*, – увага до студентської наукової творчості.

Свій аналіз феномену демонстративного споживання підлітків *Д. Бойко* побудував на основі ідей структуралістського конструктивізму *П. Бурдьє*, надаючи авторську операціоналізацію понять «позиція (у полі підлітковості)» і «диспозиція (демонстративного споживання)». За результатами дослідження, здійсненого кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серед підлітків Харкова та Харківської області у 2013 р., доповідач дійшов висновку щодо структурування поля підлітковості: його неавтономності по відношенню до інших соціальних полів (зокрема, сім'ї, освіти), неусталеної логіки капіталізації цього поля (у розумінні *П. Бурдьє*) тощо.

У дискусії, розпочатої доповіддю *Д. Бойка*, обговорювались такі питання: чи можна розглядати підлітків як реальну групу, чи ця група є лише номінальною, чи можна назвати підлітків спільнотою (у розумінні *Ф. Тьонніса*), які перспективи кожної з цих інтерпретацій, чи можна говорити про специфічну субкультуру підлітків, як впливає соціальне розшарування на формування життєвого світу підлітків тощо?

У доповіді *О. Князєвої* «*Проблема досяжності респондентів в умовах гострого соціального протистояння в Україні (за матеріалами досліджень міст пограниччя)*» наголошувалося на тому, що сьогодні на Сході України суттєво загострилася традиційна для соціологів проблема досяжності респондентів, від вирішення якої залежить достовірність отриманої емпіричної інформації. Засновуючись на результатах дослідження, здійсненого соціологами Одеського університету в липні та жовтні 2014 р. в двох містах Одеської області (Белгород-Дністровському та Ізмаїлі), *О. Князєва* проаналізувала кількісні показники результативності масового опитування (коефіцієнти відповідей (RR), кооперації (COOP), відмов (REF) та контактів (CON)) та основні причини відмов респондентів від участі в дослідженнях.

Жваву дискусію навколо доповіді *О. Князєвої* викликали питання про обмеження, які накладають екстремальні умови на методику дослідження: чи можливо за цих умов отримати якісну соціологічну інформацію, чи потрібно проводити дослідження в зонах конфлікту тощо? Один з напрямів дискусії пов'язаний із застосуванням якісних методів дослідження в кризових суспільствах. На думку науковців, можливо, саме вони сьогодні можуть стати провідним методом соціологічних досліджень, оскільки дозволяють здійснювати глибинний аналіз складних соціальних феноменів, що виникають у конфліктних ситуаціях.

Доповідь *О. Сердюка* «*Корупція в повсякденному житті харків'ян: результати соціологічного моніторингу 2013–2014 років*» була присвячена не менш актуальній темі. Згідно з результатами моніторингу, які навів у своєму виступі *О. Сердюк*, понад половину харків'ян (65%) за останні 12 місяців стикалися з проявами корупції (порівняно з 2013 р. цей показник значно збільшився). Переважна кількість опитаних (88%), як і в минулому році,

не скаржилися на випадки корупції, оскільки вважають це безперспективною справою. Як довело дослідження, за кількістю «хабарів на вимогу» лідирують органи регламентації підприємницької діяльності (79,1%), податкові служби (74,5%), судова система (72,9%) та державні загальноосвітні школи (72,4%). За кількістю «добровільних хабарів» лідирують державні медичні заклади (36,4%), органи, що здійснюють розподіл державного житла (32,4%), Державна автомобільна інспекція (32,3%) та органи влади, що видають різноманітні дозволи (32,2%). Порівняно з опитуванням 2013 р. спостерігається значне зростання як «хабарів на вимогу», так і «добровільних хабарів». О. Сердюк підкреслив, що більше третини респондентів вважає, що перемогти корупцію неможливо. Найефективнішими методами боротьби опитані харків'яни вважають репресивні заходи. Дослідження засвідчило суперечливе ставлення харків'ян до корупції. З одного боку, вони добре розуміють негативні наслідки цього явища, вважають його шкідливим для суспільства і держави; з іншого – схильні виправдовувати і миритися з корупцією, оскільки вона дозволяє швидко вирішувати конкретні життєві питання.

За підсумками роботи конференції, В. Бакіров підкреслив, що, незважаючи на труднощі, зумовлені подіями на Сході України, вітчизняні соціологи проводять численні дослідження причин наслідків цих подій. За обставин, що склалися, надзвичайно важливо, щоб ці дослідження відповідали принципам наукової об'єктивності, ціннісної нейтральності дослідників, репрезентативності та надійності отриманих результатів; щоб вони були спрямовані на вивчення реальних соціальних процесів, на чому завжди наполягала Олена Олександрівна Якуба.

О.Я. Даниленко,
доктор соціологічних наук,
професор кафедри політичної соціології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

А.С. Остроухова,
науковий співробітник кафедри соціології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

Л.Г. Проценко,
викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна